

Μνήμων

Τόμ. 16 (1994)

Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.568](https://doi.org/10.12681/mnimon.568)

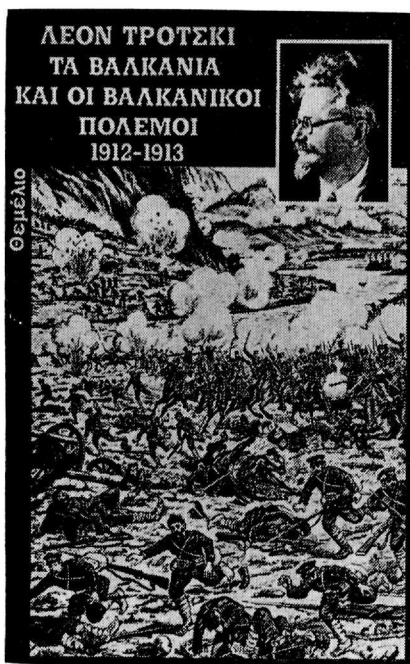
Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ Ε. (1994). Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913. *Μνήμων*, 16, 199–204. <https://doi.org/10.12681/mnimon.568>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Λέον Τρότσκι, Τὰ Βαλκάνια καὶ οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι 1912-1913, μετάφρ. Παρασκευᾶ Ματάλα, Ἀθήνα, «Θεμέλιο», 1994, 525 σ.

Ἕνα βιβλίο με τίτλο *The War Correspondence of Leon Trotsky: The Balkan Wars 1912-1913*, ἄγνωστο ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια στὸ δυτικὸ κόσμο, δημοσιεύτηκε στὴν Ἀμερική (Monad Press, Νέα Ὑόρκη) τὸ 1980 καὶ μεταφράστηκε ἀπὸ τὰ ἀγγλικά πρόσφατα ἀπὸ τὸν Παρασκευᾶ

Ματάλα γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων Θεμέλιο. Περιλαμβάνει, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ σημείωμα τοῦ ὀπισθόφυλλου τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσης «ἄρθρα τοῦ Λ. Τρότσκι γραμμένα κατὰ τὴν περίοδο 1908-1914, στὴν πλειοψηφία τους δημοσιογραφικὲς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τις βαλκανικὲς χώρες κατὰ τὴ διάρκεια των πολέμων του

1912-1913, δημοσιευμένες στὴν εφημερίδα *Κιέβσκαϊα Μυσλ*».

Ἀναλυτικά, ἡ ἐλληνικὴ ἐκδοση περιλαμβάνει, προλογικά κατὰ κάποιον τρόπο, ὁρισμένα ἄρθρα γιὰ τὸ βαλκανικὸ ζήτημα καὶ τὸ σοσιαλισμὸ στὰ Βαλκάνια γραμμένα ἀπὸ τὸ 1908 ὡς τὸ 1910. Τὸ κύριο σῶμα τῆς συλλογῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄρθρα τὰ ὅποια ἔγραψε ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῆς οὐκρανικῆς ριζοσπαστικῆς ἐφημερίδας με μαρξιστικὴ ἀπόχρωση *Κιέβσκαϊα Μυσλ* (Σκέψη τοῦ Κιέβου) καθὼς καὶ ἀνταποκρίσεις τῆς ἴδιας περιόδου σὲ ἄλλες ἐφημερίδες ἀπὸ τις βαλκανικὲς πρωτεύουσες — κυρίως ἀπὸ τὴ Σόφια. Στὴν ἐλληνικὴ ἐκδοση, ἐν εἶδει ἐπιλόγου, ἔχουν προστεθεῖ 2 ἄρθρα γραμμένα κατὰ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμο, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκδοση Trotsky, *La Guerre et la Révolution*, Παρίσι 1974. Δὲν εἶναι εὐκολο νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο προστέθηκαν στὴν ἐλληνικὴ ἐκδοση: οὔτε ἡ θεματικὴ τους σχέση μετὰ τὰ ὑπολοιπα κείμενα εἶναι ιδιαίτερα στενὴ, οὔτε θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὰ μόνα ἄρθρα περὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ποὺ ἔγραψε ὁ Τρότσκι γιὰ τοὺς Ρώσους ἀναγνώστες του τὴν περίοδο μεταξὺ 1914 καὶ 1917.

Ἡ συλλογὴ αὐτὴ παρουσιάζει πολλὰ πλὺ ἐνδιαφέρον, ἰδεολογικὸ, πολιτικὸ, καὶ ἱστορικὸ.

Πρῶτα πρῶτα, πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι κείμενα τοῦ Τρότσκι τῆς περιόδου πρὶν ἀπὸ τὴ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση ἦσαν καὶ ἐξακολουθοῦν ἐν πολλοῖς νὰ εἶναι ἄγνωστα στὸ δυτικὸ κόσμον. Τὰ κείμενα γιὰ τὰ Βαλκάνια ποὺ ἐκδίδονται στὴ συλλογὴ αὐτὴ εἶχαν περιληφθεῖ στὴν ἐπίσημη σοβιετικὴ ἐκδοση τῶν Ἔργων τοῦ Τρότσκι ποὺ

άρχισε τὸ 1923 καὶ διακόπηκε τὸ 1927, ἀλλὰ στὴ Δύση ἔγιναν προσιτὰ μόλις τὸ 1980, χάρι στὴν ἀμερικανικὴ ἔκδοση. Κατὰ συνέπεια, στὸ μελετητὴ τῆς μαρξιστικῆς σκέψης, ἡ συλλογὴ αὐτὴ παρέχει σημαντικὴ πρώτη ὕλη γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς πρώιμης σκέψης τοῦ Τρότσκι, γιὰ τὴν ἀνίχνευση στοιχείων ποὺ ἐπιβιώνουν ἢ διαφοροποιοῦνται στὰ μεταγενέστερα ἔργα του, γιὰ παράδειγμα ὡς πρὸς τὰ αἷτια καὶ τὴ δυναμικὴ τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος στὶς μὴ ἀνεπτυγμένες χώρες· τίς ἐπιρροές ποὺ δεχόταν, γιὰ παράδειγμα ἀπὸ τὸ βιεννέζικο περιβάλλον καὶ ἰδιαίτερα τὴ Σχολὴ τῆς ψυχανάλυσης. Ὅλα αὐτὰ καὶ πολλὰ ἀκόμα συναφῆ σωστὰ ἐπισημαίνονται στὴν πολὺ φροντισμένη εἰσαγωγὴ τοῦ μεταφραστῇ Π. Ματάλα.

Διαβάζοντας, ὥστόσο, τὰ ἴδια τὰ κείμενα τοῦ Τρότσκι, καὶ μάλιστα τὰ πρὸ τοῦ 1912, διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ἡ πρώιμη σκέψις τοῦ Τρότσκι σημαδεύεται ἀπὸ τὰ «τελεολογικὰ» στερεότυπα τῆς ἀνατολικῆς ἔκδοσης τῆς μαρξιστικῆς σκέψης, ποὺ χαρακτηρίζει καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ πρώιμου ἑλληνικοῦ μαρξισμοῦ. Στερεότυπα ποὺ συχνὰ ἐμποδίζουν τὴν ἀναλυτικὴ σκέψις νὰ συνεκτιμῇ, πέρα ἀπὸ τὴν πρόθεση τοῦ ὑποκειμένου, τοὺς οικονομικοὺς μηχανισμοὺς τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας. Παράδειγμα:

«Τὸ σουλτανικὸ καθεστῶς ὅχι μόνον υπέσκαψε τὰ οικονομικὰ θεμέλια τοῦ κράτους με τὴν πολιτικὴν ποὺ ἀκολούθησε, ἀλλὰ καὶ παρακώλυσε συνειδητὰ τὴ δημιουργίαν βιομηχανιών, ἀπὸ ἑναν οργανικὸ φόβο γιὰ τὸ προλεταριάτο» (σ. 53).

Δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς, ὥστόσο, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀνάλυση ἀπευθύνεται σὲ ρωσικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἐφημερίδας, κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς ἐπικαιρότητας καὶ εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ρωσίας (διόρθωση: τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης).

«Με αὐτὸν τὸν τρόπο [με τὴ σύγκληση τῆς Δεύτερης Βαλκανικῆς Διάσκεψης τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῶν Βαλ-

κανίων] ἀναδύεται μπροστὰ στα μάτια μας, ἀπὸ τὸ χάος καὶ τὸ σκοτάδι τῶν Βαλκανίων, ἓνα ἐνιαῖο τμήμα τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς.

»Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικό γιὰ τοὺς ἐργάτες τῆς Ρωσίας. Ἀπ' ἐδῶ καὶ στο ἐξῆς καμιά ἐπέμβαση τοῦ τσαρισμοῦ, γιὰ νὰ καθορίσει τὴ μοῖρα τῆς πολυπαθοῦς χερσονήσου, δε θα γίνεταί χωρὶς νὰ βρεῖ ἀπέναντί της τὴ σθεναρὴ ἀντίσταση τῆς βαλκανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Στὰ ψέματα τῶν αστικῶν κομμάτων περὶ ἀδελφότητος τῶν Σλάβων καὶ στὶς κατηγορίες ὅτι προδίδουμε τὰ συμφέροντα τῶν Σλάβων τῶν Βαλκανίων μποροῦμε τώρα νὰ ἀντιπαραθέσουμε ἓνα ἀδιαμφισβήτητο γεγονός: τὸ προλεταριάτο τῶν Βαλκανίων δὲν εἶναι μαζί τους, ἀλλὰ μαζί μας. Μαζί με μας παλεύει ἐνάντια στον τσαρισμὸ, ποὺ τώρα, μετὰ τὴ ρωσο-ιαπωνικὴ συμφωνία, ἔχει λυτὰ τὰ ἀρπакτικά του χέρια γιὰ λεηλασία στὴν Περσία καὶ δολοπολικίες στα Βαλκάνια. Μαζί με μας ἔχει κηρύξει ἀνένδοτο πόλεμο ἐνάντια στον πανσλαβισμό, τόσο στὴ χοντροκομμένη ἀσιατικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ὅσο καὶ στὴ φιλελεύθερη καντέτικη.

»Ἡ ιστορικὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν Βαλκανίων καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ρωσίας βρίσκεται στὴν επαναστατικὴ συνεργασία τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης καὶ τῆς Βαρσοβίας με τοὺς ἐργάτες τοῦ Βελιγραδίου καὶ τῆς Σόφιας». (*Πράβντα*, 1/14 Αὐγ. 1910).

Ἡ πολιτικὴ ἀνάλυση ποὺ κυριαρχεῖ στὰ πρῶτα ἄρθρα τῆς συλλογῆς σήμερα μοιάζει ἀνεπιτήδευτὴ καὶ ἀπλουστευτικὴ. Τὰ ἄρθρα ὅμως ποὺ ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τίς βαλκανικὲς πρωτεύουσες τὴν περίοδο τῶν πολέμων ἀποκαλύπτουν ἓνα διαφορετικὸ Τρότσκι. Ἡ ἀξία τῶν ἄρθρων αὐτῶν ἔγκειται στὴν ἐγκυρότητα τῆς μαρτυρίας καὶ στὴν ἀναλυτικότητά τοῦ παρατηρητῆ. Καὶ ἐδῶ, ὡς σημειωθεῖ ἡ ιστορικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξία τοῦ ὕλικου τῆς συλλογῆς. Ὁ μεταφραστὴς καὶ συντάκτης τῆς εἰσαγωγῆς σωστὰ ἐπιλέγει νὰ μὴ σχολιάσει τὴν πλευρὰ αὐτῆς τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ Τρότσκι. Μικρὴ ἀξία θὰ εἶχε ἄλλωστε τὸ νὰ προτάξει

ὡς σχολιασμὸ τῶν ἄρθρων τῆς περιόδου 1912-1913 τὸ σχολιασμὸ τῆς συγκυρίας τοῦ 1994, τοῦ συγκεκριμένου δηλαδή ἔτους ἐκδόσης· αὐτὸ πού προέχει εἶναι τὸ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἀναγνώστη νὰ σχολιάσει ὁ ἴδιος τὴν ἐκάστοτε ἐπικαιρότητά τους.

Θὰ ἔλεγα, ὥστόσο, ὅτι ἡ συλλογὴ αὐτὴ προσφέρει περισσότερο ὕλικό γιὰ τὸ μελετητὴ τῆς ἱστορίας τῆς Βαλκανικῆς καὶ λιγότερο, πέρα ἀπὸ τὶς γενικευτικὲς κοινοτοπίες, γιὰ συγκρίσεις μὲ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς δεκαετίας τοῦ '90. Γενικευτικὲς κοινοτοπίες, ὅπως: «οὔτε ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ βαλκανικὰ ἔθνη δὲν κατόρθωσε νὰ συμμαζέψει ὅλα τὰ σκορπισμένα κομμάτια του. Καὶ ταυτόχρονα ὅλα τους, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ρουμανίας, περιέχουν τώρα [1913] στὴν επικράτειά τους μιὰ συμπαγὴ ἐχθρική μειονότητα». (σ. 408).

Ἡ προσφυγὴ σὲ ἀπλουστευτικὰ ἐρμηνευτικὰ στερεότυπα δὲν παρατηρεῖται στὰ βαλκανικὰ κείμενα τοῦ Τρότσκι, στὰ ὁποῖα μαρτυρεῖται βαθειὰ γνώση τῶν μηχανισμῶν τῆς τοπικῆς κοινωνίας:

«Ἡ καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη δὲν ἔχει ἀκόμη ξεπεράσει ἐδῶ [στὴ Σερβία] τὸ στάδιο τῆς πρωταρχικῆς συσσωρεύσεως, καὶ ἐτοίμη ἡ ἐθνικὴ μορφή του κεφαλαίου εἶναι τὸ εμπορικὸ καὶ τοκογλυφικὸ κεφάλαιο. Τὸ ευρωπαϊκὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο, δουλεύοντας μέσα ἀπὸ τὰ πολλὰ τραπεζικὰ πλοκάμια ποὺ ἔχει ἀπλώσει στὴ χώρα, ἔχει προσκολληθεῖ ἄμεσα στο τοπικὸ τοκογλυφικὸ κεφάλαιο καὶ απομυζᾷ ὅ,τι μπορεῖ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ οἰκονομία — πρὶν ἀκόμα κάνει σοβαρὰ βήματα γιὰ νὰ ἀναπτύξει βιομηχανία στὴν ἰδίᾳ τῇ Σερβίᾳ». (σ. 132).

Γράφοντας ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ θέατρο τῶν ἀνταποκρίσεων, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴ ἐπιρροή τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν συνεδρίων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Βιέννη στὶς ἀρχὲς τοῦ 1913, ὁ Τρότσκι ἐμφανίζεται ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὰ σοσιαλδημοκρατικὰ στερεότυπα. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐμπόλεμης Σόφιας γράφει γιὰ τοὺς ἀναγνώστες του διεισδυτικότερες ἀναλύσεις γιὰ τὸ βουλγαρικὸ κοινοβουλευτικὸν (σ. 115-125) ἀλλὰ καὶ γιὰ

τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν βαλκανικῶν κυβερνήσεων (σ. 110-114, 119-120). «Ἀν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ἰδέα τῆς βαλκανικῆς δημοκρατικῆς ὁμοσπονδίας ὡς τὴν τελικὴ λύση τοῦ βαλκανικοῦ προβλήματος οὔτε μετὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες συμμαχικὲς νίκες (σ. 148), ἀλλὰ οὔτε καὶ μετὰ τὸν ἐνδοσυμμαχικὸν πόλεμον (σ. 408), ἡ ἀνάλυση τῆς τρέχουσας πραγματικότητος χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐντυπωσιακὸν ρεαλισμὸν:

«Ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος εἶναι μιὰ ἀπόπειρα νὰ ἐπιλυθεῖ, μὲ τὸ συντομότερον δυνατὸν τρόπο, τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας νέων κρατικοπολιτικῶν μορφῶν, ποὺ θὰ εἶναι καλύτερα προσαρμοσμένους στὶς ἀνάγκες τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἀνάπτυξης τῶν βαλκανικῶν λαῶν (σ. 110).

»Ἡ πολιτικὴ δημοκρατία ὑπῆρξε [στὴ Βουλγαρία] τὸ φυσικὸ σημεῖο ἐκκίνησης γιὰ τὴν ανεξάρτητὴ πολιτικὴ εξέλιξη τῶν τελευταίων τριστίμηνη δεκαετιῶν. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, ὅλες οἱ ἀντιφάσεις διαλύονταν μέσα σὲ μιὰ βασικὴ ἀντίφαση: καθεὶ τὸ βουλγαρικὸ ἀντιπαραθέτονταν σὲ καθεὶ τουρκικὸ. Ἡ τουρκικὴ κυριαρχία ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας, τῶν πολιτικῶν συμφορῶν, τῶν ἐθνικῶν ταπεινώσεων. Καθεὶ βουλγαρικὸ ἐμφανιζόταν καὶ θεωροῦνταν πως ἀνήκει στὴν ἰδίᾳ κατηγορίᾳ, μιὰ ποὺ ἦταν ἐξίσου στερημένο δικαιωμάτων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωση καὶ πολιτικὴν εξομοίωση ὅλων τῶν Βουλγάρων. Αὐτοὶ ποὺ ἦσαν ἰσότιμα στερημένοι δικαιωμάτων πρέπει νὰ γίνουν ἰσότιμα κάτοχοι δικαιωμάτων. Ἡ βουλγαρικὴ διάνοηση, ὑπὸ τὸν Πέτρο Καραβέλωφ, βρῆκε μιὰ ἐτοιμὴ ἐκφράση αὐτῆς τῆς νέας κατάστασης πραγμάτων στὶς δικαιοευρωπαϊκὲς φόρμουλες τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας... Θεσμοὶ ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὴ Δύση μέσα ἀπὸ παραπεταμένους ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες, ὡς ἀπάντησις στὶς ἀπαιτήσεις τῶν νέων τάξεων, μεταφυτεύθηκαν ἐδῶ, σὲ ἐτοιμὴ μορφή, μονομιᾶς, γιὰ νὰ σχηματισθοῦν τὶς σχέσεις ποὺ

αποκαλύφθηκαν μετά τη μηχανική αφάιρεση του βαριού ισοπεδωτικού καπακιού της τουρικής κυριαρχίας». (σ. 122-123).

Ἡ ἀναγκαστική του ἐπαφή μετὰ τὴ βαλκανική καθημερινότητα τοῦ ἐπιβάλλει νὰ παραδεχθεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ τί θεωρεῖ σωστὴ ἢ λάθος ἐπιλογή, ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἔγινε «τεχνητὰ ἀπὸ τὰ πάνω», ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς κυβέρνησης βρίσκονται σὲ ἀντιστοιχία μετὰ τὴ λαϊκὴ ἐπιθυμία (σ. 198).

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸν ἱστορικὸ-ἐρευνητὴ εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι καθοριστικὸ ρόλο στὴν «αποφασιστικότητα των βαλκανικών κυβερνήσεων, που με μια πρώτη ματιά μοιάζει πολύ με απερίσκεψία» εἶναι ἡ πεποίθησή τους ὅτι ἐνεργοῦσαν «σύμφωνα με τις επιθυμίες της Ρωσίας» (σ. 198). Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία, διατυπωμένη ἀπὸ τὴ Σόφια με ἀσυνήθιστα κατηγορηματικὸ τρόπο, ἐξηγεῖ καὶ τὴ διαφορά στὸ βαθμὸ ἀποφασιστικότητας γιὰ κινήτοποιηση ἀνάμεσα στὴ Σόφια καὶ στὴν Ἀθήνα.

Πολὺ διαφωτιστικὸ καὶ ἔγκυρο τόσο γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀνάλυση καὶ ἀξιολόγηση τῶν παραγόντων τῆς βαλκανικῆς κρίσης εἶναι τὸ ἄρθρο μετὰ τίτλο «Η Βουλγαρία καὶ ἡ ρωσικὴ διπλωματία (Συζήτηση με ἕναν βούλγαρο πολιτικὸ)» (σ. 214-222).

Ὁ Τρότσκι δὲν διστάζει νὰ παραθέσει τὶς ἐντυπώσεις του ἀκόμη καὶ ἂν σ' αὐτὲς δοκιμάζονται οἱ ἰδέες του. Παραδειγμα, τὸ ἄρθρο «Οἱ Τσέτνικ καὶ ὁ πόλεμος» (σ. 281-291). Ἀφοῦ παραθέτει τὴν πρόσφατη ἱστορία τοῦ αὐτονομιστικοῦ κινήματος, ὅπως τὴν ἐκθέτει ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστές του, ὁ Κρίστο Μάτωφ, λίγο μετὰ τὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου, ἐμφανίζει τὸν ἴδιο τὸν Μάτωφ νὰ διερωτᾶται:

«Τί ἐπιδιώκουμε; Αὐτονομία τῆς Μακεδονίας ἢ ἔνωση μετὰ τὴ Βουλγαρία; Εἶναι εὐλόγο νὰ κάνετε αὐτὴ τὴν ἐρώτηση. Κι ἂν μου τὴ θέατε πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο δὲν θὰ εἶχα κανένα δισταγμὸ νὰ ἀπαντήσω. Τώρα ὁμως, που πολεμάμε μαζὶ μετὰ τὴ Σερβία καὶ τὴν Ελλάδα ὡς σύμμαχοι, πρέπει νὰ σας ζητήσω τὴν ἀδεία νὰ μὴν ἀπαντήσω

στὴν τελευταία σας ἐρώτηση». (σ. 289).

Καὶ ὁ Τρότσκι καταλήγει, σχολιάζοντας τὴ ρευστότητα τοῦ μακεδονικοῦ ἐθνικισμοῦ, τοῦ ὁποῖου τὴ θέση ἔχει πάρει ὁ ἐλληνικὸς, ὁ σερβικὸς καὶ ὁ βουλγαρικὸς (σ. 408):

«Μετά ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπόπειρα, τὴν κολοσσιαία στις προσπάθειες καὶ θυσίες που απαιτεῖ νὰ κοπεῖ ὁ γόρδιος δεσμός των Βαλκανίων, δε θὰ μπορεῖς πια νὰ πείσεις κανένα νὰ συνεχίσει νὰ βάζει βόμβες στα χουκουμέτ [κυβερνεῖα] τῆς Μακεδονίας. Ἡ τσέτνικ πάλι ἔχει περῆλθει σὲ ἀχρηστία. Ὁ Κρίστο Μάτωφ καὶ οἱ φίλοι του ἀνήκουν σ' ἕνα ὑπὸ ἐξαφάνιση πολιτικὸ εἶδος». (σ. 291).

Σὲ ἄλλο σημεῖο, ἐξηγώντας ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἐξ αἰτίας τῆς συμπεριφορᾶς τους, προσκρούουν στὴ δομὴ τῆς συντεταγμένης κοινωνίας, ἐμφανίζεται ἀπόλυτα ἀπορριπτικός:

«Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο υπῆρχαν στὴ Μακεδονία αρκετὰ στοιχεῖα κοινωνικῆς ἀποσύνθεσης καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας. Ἡ ἀντάρτικη πάλι καὶ οἱ δυναμιτισμοὶ προσδῶσαν ἕνα στρατιωτικὸ φωτιστὴ φανὸς σ' αὐτὰ τα στοιχεῖα, ἐμφυσώντας τους τὴν πεποίθηση πὼς ὅλα τους εἶναι ἐπιτρεπτά. Προσωρινὰ ὁ πόλεμος τους ἀπορρόφησε. Τώρα ὁμως ἦρθαν καὶ πάλι στὴν ἐπιφάνεια, ολότελα διεφθαρμένοι ἀπὸ τὸν πόλεμο». (σ. 332).

Ἐνα ἄλλο πολὺ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς σκέψης τοῦ Τρότσκι, ἐντονο ἰδιαίτερα στὰ πρῶτα κείμενα τῆς συλλογῆς, ποὺ πρέπει νὰ σχολιασθεῖ εἶναι ἡ ἀπόλυτη υἱοθέτηση τῆς ἰδέας τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας ὡς λύσης στὸ πρόβλημα τῆς κρίσης τοῦ βαλκανικοῦ ἐθνικισμοῦ. Ἡ ἰδέα αὐτὴ κυριαρχοῦσε στὴν πολιτικὴ πλατφόρμα τῶν σοσιαλιστικῶν κινήσεων ὅλων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ τῆς Ρωσίας, ἐξυπηρετοῦσε τὸ στόχο τῆς ἐνιαίας οικονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ ἀπέφευγε τὸ δίλημμα κάθε εἰρηνιστῆ νὰ ἐπιλέξει ἀνάμεσα στὴ διατήρηση τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ στὸν ἐπιθετικὸ πόλεμο γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ σουλτανικοῦ καθεστώτος. Τέλος, δὲν

εἶναι τυχαῖο, ἀν καὶ δὲν τονίζεται στὴν παρούσα ἔκδοσι, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πολυεθνικῆς ὁμοσπονδίας καλλιεργήθηκε μέσα στοὺς χώρους τῶν τριῶν ἀνατολικῶν πολυεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν — τῆς ὀθωμανικῆς, τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς αὐστροουγγρικῆς.

Ἐκεῖ ποὺ κατ' ἐξοχὴν δοκιμάζεται ἡ πίστις τοῦ Τρότσκι στὴ λύση τῆς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας εἶναι στὴν περίπτωσι τῆς ρῆξης τῆς συμμαχίας. Ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτίων καὶ τῶν μηχανισμῶν ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἐνδοσυμμαχικὴ σύρραξη γίνεται μετ' ἰδιαίτερη ὀξυδέρκειαν καὶ ὁ καταλογισμὸς τῶν εὐθυνῶν μετ' πρωτοφανῆ ὀξύτητα:

«Μια χούφτα ἀνθρώπων που πίστεψαν ὅτι ἡ κατάρρευση τῆς Τουρκίας, που ετοιμαζόταν ἐδῶ καὶ αἰῶνες, ἦταν ἔργο τῆς δικῆς τους ἰδιοφυΐας, δυνάμεις καὶ αποφασιστικότητας, φανταστήκανε πῶς μπορούσαν νὰ δίνουν κατὰ βούληση ἐντολές... στὴ Σερβία, στὴν Ελλάδα καὶ τὴ Ρουμανία...» (σ. 384).

Ἀλλὰ ἡ πίστις τοῦ στὴν ὁρθότητα τῆς πρότασής τοῦ ἐνδυναμώνεται ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ Β' βαλκανικοῦ πολέμου τόσο, ὥστε εἶναι καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία τοῦ γιὰ τὶς ἄμεσες προοπτικὲς ἐνὸς παρόμοιου ἐγχειρήματος. Τὸ σχόλιο γιὰ τὴ Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου εἶναι πιερό:

«Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξη ἀπαιτεῖ μια τελωνειακὴ ἐνωση ὡς πρῶτο βῆμα πρὸς μια ὁμοσπονδία ὅλων των βαλκανικῶν κρατῶν. Καὶ ἀντὶ αὐτοῦ βλέπουμε τὴν ἐχθρότητα τοῦ καθενὸς ἐναντίον ὅλων, καὶ ὅλων ἐναντίον τοῦ καθενός. Τὰ βαλκανικὰ κράτη τρέφουν τὸ αμοιβαῖο μίσος, καὶ τὸ ἴδιο φοβερό μίσος αἰσθάνονται καὶ τὰ κομμάτια των ἐθνῶν που εἶναι παγιδευμένα μέσα στα χωριστὰ κράτη. Οἱ υλικοὶ πόροι τῆς χερσονήσου ἐξαντλήθηκαν γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα, καὶ οἱ ἐθνικο-πολιτικὲς σχέσεις ἐγίναν πιο συγκεχυμένες ἀπὸ ὅ,τι ἦταν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο». (σ. 408-409).

Σήμερα, ποὺ διαπιστώνουμε τὴ συνύπαρξιν τῶν δύο αὐτῶν τάσεων σὲ μία περίοδο μεγάλης ρευστότητας στὶς διεθνεῖς σχέσεις, μετ' αἵματηρὴ διάλυση τῶν πολυεθνικῶν «ὁμοσπονδιῶν» (Γιουγκοσλαβία

καὶ Σοβιετικὴ Ἑνωσις) καὶ τὴν ταυτόχρονη περιπετειώδη ὁλοκλήρωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, εἶναι εὐκόλο νὰ ἀντιληφθοῦμε καὶ τὴ σκοπιμότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων καὶ νὰ διευκολυνθοῦμε στὴν κατανόηση τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ παρελθόντος.

Στὴ σκέψιν τοῦ Τρότσκι, ὁ ρόλος τοῦ πολεμικοῦ ἀνταποκριτῆ ἐναλλάσσεται καθημερινὰ μετ' ὁ ρόλο τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἀναλυτῆ, γεγονὸς ποὺ δὲν φαίνεται ἀκριτὰ στὸ βιβλίον, διότι τόσο ὁ συλλέκτης τῶν ἄρθρων ὅσο καὶ ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐλληνικῆς ἔκδοσης φρόντισαν νὰ ὁμαδοποιήσουν τὰ ἄρθρα κατὰ θέμα καὶ ἐφημερίδα μετ' σκοπὸ τὴ διατήρηση τῆς ἀρχικῆς συνοχῆς τῶν ἀνταποκρίσεων, ἀντὶ νὰ τὰ παραθέσουν κατὰ ἀπόλυτη χρονολογικὴ σειρά.

Ἔτσι, ἴσως νὰ ξενίζει ἀρχικὰ τὸν ἀναγνώστη τὸ γεγονὸς ὅτι μέσα στὴν ἐνταση τῶν πρώτων πολεμικῶν συγκρούσεων ὁ Τρότσκι ἀναλύει τὴν πολιτικὴν κατάσταση τῆς Βουλγαρίας ἢ σκιαγραφεῖ τὶς κυρίαρχες φυσιογνωμίες τῆς σερβικῆς πολιτικῆς σκηνῆς, ἐνῶ ἄλλα ἄρθρα τοῦ ποὺ ἀναφέρονται στὶς πρώτες ἐμπειρίες τοῦ στὴ Σόφια ἔχουν τοποθετηθεῖ στὰ κεφάλαια γιὰ τοὺς τραυματίες ἢ τὴ λογοκρισία. Ἀλλὰ ὁ Τρότσκι δὲν ξεκίνησε γιὰ τὴν ἐμπόλεμη ζώνη γιὰ νὰ μεταφέρει στοὺς ἀναγνώστες τοῦ τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῆς Βαλκανικῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ φθάσει «σε μια καλύτερη κατανόηση των πολιτικῶν τῆς ηῥῶν» (σ. 149).

Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ διαβάσουμε τὶς ἀνταποκρίσεις τοῦ ὄχι σὰν μεταφορὰ τῶν ἐμπειριῶν τοῦ ἀπὸ τὸν πόλεμο, ἀλλὰ πρώτιστα σὰν ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς ἐξέλιξης τῆς περιοχῆς — χωρὶς νὰ παραλείπεται ἡ κοινωνικὴ παρατήρηση. Στὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς, ἐντυπωσιάζει ἡ περιγραφή τῆς φτωχῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας «Γιούτς Μπουνάρ» στὸ περιθώριον τῆς ἐξευρωπαϊσμένης Σόφιας (σ. 275-280) καὶ ἰδιαίτερα ἡ παρατήρηση ὅτι ἀναζητῶντας διέξοδο ἀπὸ τὴ μιζέρια, ἄλλοι «παρηγοροῦνται μετ' ὁ μῦθος τοῦ βασιλείου τῆς Σιών», ἐνῶ ἄλλοι «μετέφεραν τὶς ἐλπίδες

τους στη σοσιαλιστική διεθνή των εργαζομένων» (σ. 278).

Μεταφορά των έμπειριών από τον πόλεμο δέν σημαίνει για τον Τρότσκι μετάδοση των ανακωινωθέντων των Γενικών Έπιτελείων, αλλά καταγραφή των άφηγήσεων των τραυματιών και αιχμαλώτων, άφηγήσεων που, όπως ο ίδιος λέει, χαρακτηρίζονται από έντονη ύποκειμενικότητα. Στις σχετικές άφηγήσεις ο Τρότσκι άφιερώνει άρθρα που καλύπτουν ένα ολόκληρο κεφάλαιο· για νά συμπεράνει:

«Τα σύνορα ξαναχαράσσονται στη Βαλκανική Χερσόνησο· όμως η τρομακτική κληρονομιά του πολέμου — μια τραυματισμένη, σακατεμένη, και πνευματικά κατεστραμμένη γενιά εργαζόμενου κόσμου — θα βαραίνει για πολύ καιρό πάνω στην πολιτιστική ανάπτυξη της μικρής χώρας» (σ. 234).

Σημαίνει και καταγραφή της άπερίγραπτης φρίκης και άποκτήνωσης των σφαγών, όπως τις περιγράφει άπαλλαγμένος από τη βουλγαρική λογοκρισία, μετά την έπιστροφή του στη Βιέννη (σ. 349-355).

Έδω υπάρχει τόπος και για την ανάλυση της θέσης του άτόμου στην ιστορική διαδικασία, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του ρόλου του σέρβου πρωθυπουργού Πάσιτς (σ. 145) ή της εϋθύνης των Βούλγαρων πολιτικών στη συντριβή της Βουλγαρίας από τους πρώην συμμάχους της (σ. 380).

Το ύφος του λόγου είναι ζωντανό και γλαφυρό, όπως στην περίπτωση του διαλόγου δύο Σέρβων που προσπαθούν νά σκια-

γραφήσουν την αίνιγματική προσωπικότητα του Σέρβου πρωθυπουργού Πάσιτς (σ. 139-140). Το πρώτο που έντυπωσιάζει τον άναγνώστη είναι το χιούμορ του, ένα χιουμοριστικό στύλ σκιτσογράφου, όπως περιγράφει χαρακτηριστικές σκηνές από το πέραςμά του από την εϋρωπαϊκή Βιέννη στα πολύγλωσσα, πολυεθνικά και πολύχρωμα Βαλκάνια (σ. 89-94). Σύντομα όμως ή χιουμοριστική παρατήρηση δίνει τη θέση της στη σκληρή περιγραφή της όμότητας της πολιτικής και των φρικαλεοτήτων του πολέμου.

Η γλώσσα της μετάφρασης είναι στρωτή, άνεπιτήδευτη και άποδίδει πιστά το έντονο και συχνά «πολεμικό» ύφος του κειμένου. Ο σχολιασμός στις ύποσημειώσεις είναι σέ γενικές γραμμές άκριβής και περιορισμένος στα άπαραίτητα για την κατανόηση του κειμένου. Δέν είναι σαφές από τις εξηγήσεις της εισαγωγής αν ο σχολιασμός αυτός έγινε από τον έπιμελητή της άγγλικής μετάφρασης ή της ελληνικής — ύποθέτουμε το δεύτερο.

Συμπερασματικά, ή άρθρογραφία του Τρότσκι που έχει συγκεντρωθεί στον τόμο αυτό, ιδωμένη στο σύνολό της, έχει μόνο προσφέρει μιá διεισδυτική άνάλυση της έξαιρετικά σύνθετης πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης στα Βαλκάνια — κυρίως στη Βουλγαρία και δευτερευόντως στη Σερβία και τη Ρουμανία — την περίοδο των πολέμων 1912-1913, αλλά άποτελεί και ιδιαίτερα συναρπαστικό (το έπίθετο «εύχаристо» θά ήταν παραπλανητικό) άνάγνωσμα για τον κοινό άναγνώστη.

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ